

консультація

виховуємо статевість дитини

Ключові слова:

статевість; сексуальність статі; статеворольова ідентифікація; становлення статевої сфери дитини; соціалізація; статеве виховання

Маріанна САВІНА,

науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, практичний психолог, арт-терапевт, Київ

Розвиток гармонійної особистості дитини залежить від багатьох чинників, одним з яких є становлення статевої сфери особистості. Батьки відіграють головну роль у цьому процесі, оскільки саме вони опікуються питаннями статевого виховання і статевої соціалізації дитини

Статеве виховання дитини

Психологічне усвідомлення дитиною своєї статі — тривалий процес, який відбувається протягом становлення її особистості, формування самосвідомості, образу самої себе. На усвідомлення своєї статі впливають як біологічні, так і соціальні чинники.

Онтогенез людини є послідовною зміною вікових періодів, одна з характеристик якого — своєрідний статевий метаморфоз. Останній полягає у поступовому розгортанні і посиленні статевого диморфізму під час росту і дозрівання, потім його стабілізації (за якою визначають статево зрілість) і врешті послабленні, згасанні в період старіння.

Статеву ідентифікацію співвідносять з особистим сприйняттям приналежності до чоловічої чи жіночої статі. Сексуальна приналежність має відношення до таких біологічних характеристик, як хромосоми, зовнішні і внутрішні статеві органи, гормональний статус, гонади і вторинні статеві ознаки. Під час нормального розвитку **біологічні та соціальні характеристики формують паттерн**, завдяки якому особистість не має сумнівів із приводу її сексуальної приналежності.

Становлення статевої сфери особистості дитини

Статеве становлення дитини розпочинається у віці 6–8 місяців, коли вона може розрізнити чоловіка і жінку, які її доглядають. У півтора року відбувається її **первинна ідентифікація** з певною статтю. До двох років дитина засвоює перші ігрові ролі, що відповідають її статі.

Зазвичай хлопчики прагнуть до незалежності: вони утверджують свою індивідуальність, намагаючись відокремитися від того, хто їх виховує, наприклад від матері. Для дівчаток характерна взаємозалежність: вони набувають особисту індивідуальність під час соціальних контактів. Ігровій діяльності хлопчиків притаманна групова форма. Натомість ігри дівчаток відбуваються в мікрогрупах, вони менш агресивні, наслідують взаємини дорослих і спілкуються на інтимному, довірливому рівні.

У віці трьох років відбувається чітка **поляризація характеристик типових для певної статі**. Водночас у свідомості трирічної дитини уявлення про стать як щось дане людині назавжди відсутнє. До 4-5 років дитина вже розрізняє типові заняття чоловіків і жінок. У 5-6 років вона частково усвідомлює незмінюваність статі, тобто може вірити, що в

майбутньому перетвориться із хлопчика в дівчинку або навпаки. У 6-7 років дитина остаточно усвідомлює незмінюваність статевої належності.

Основними чинниками, що впливають на завершення статевої ідентифікації дитини є її статеві соціалізація і виховання в сім'ї.

Рання статеві соціалізація в сім'ї

Дослідники стверджують, що статеві ідентифікація дитини є результатом нагромадження **культурних впливів**, а також переживань, набутих завдяки спілкуванню з членами сім'ї, оточенням. Фізичні ознаки біологічної статі такі, як загальний фізичний розвиток, пропорції фігури, її параметри тощо, співвідносять зі складною системою соціальних норм, до якої входять ситуативні заохочення, покарання, а також статеві ідентифікація кожного з батьків. Комплекс цих явищ становить **статеве ототожнення**.

Під час життєдіяльності сім'ї, спілкування з батьками у дитини виникають **первинні уявлення про мужність і жіночність**, статевої відмінності, різні ролі, які виконують батько і мати. Адже все, що відбувається в родині, суттєво впливає на ранню статеві соціалізацію дитини. Ставлення батьків до статі дитини від моменту її народження створює певне середовище, сприятливе для розвитку за одним із типів: жіночим або чоловічим.

На статеві соціалізацію дитини також впливає склад сім'ї. У сім'ях, де батьки розлучилися, дитина розвивається інакше, оскільки лише мати чи лише батько не може замінити їй обох батьків, надати **відповідного еталону статі**. Зазвичай батьки не вміють пробачити одне одному розрив стосунків, а тому висловлюють ставлення до своєї колишньої половини засудженням її поведінки та/або дитини: «Ти така сама, як і твій батько — не уважна і не дотримуєшся обіцянок».

Зазвичай постійні сварки між батьками для дитини за своїми психологічними наслідками є більш травмувальними, ніж розлучення батьків. Однак, якщо батьки дитини розлучилися, вони можуть знову створити сім'ю з іншою людиною. У такому разі повторний шлюб може позитивно вплинути на статеві соціалізацію дитини, оскільки мачуха/вітчим може стати для неї новим еталоном статі.

Також позитивним моментом для статевої соціалізації дитини є її сестри і брати. Часто старша сестра у сім'ї має вплив на дівчинку, а старший брат — на хлопчика. **Взаємодія сестер і братів** — це соціально-психологічна «школа», що сприяє опануванню:

- здатності до самообмеження;
- уміння враховувати типово жіночі/чоловічі переваги.

Окрім того, соціалізація дитини відбувається під час спілкування та ігор із однолітками. Це пов'язано із тим, що для неї важливо, як оточення до неї ставиться, що про неї подумують. Прагнучи робити те саме, що й однолітки, дитина вчиться оцінювати себе як рівноправну складову єдиного цілого, представника чоловічої/жіночої статі.

Функції сімейного статевого виховання дитини

Батьки — це перші й основні вихователі своєї дитини, оскільки під впливом їхнього виховання розпочинається становлення і розвиток нової особистості, її світогляду. Адже сім'я піклується про потомство, його фізичне і моральне здоров'я, тобто про його поступову соціалізацію.

Статеві виховання — невід'ємна частина морального виховання, пов'язана з певними педагогічними і медичними проблемами. Цілі статевого виховання визначає те, що виховує цілісну особистість, здатну усвідомити соціальні і моральні норми, власні фізіологічні і психологічні властивості та завдяки цьому встановлювати адекватні взаємини із представниками своєї та протилежної статі. Статеві виховання має допомогти

несформованій особистості, засвоїти роль хлопчика чи дівчинки, юнака чи дівчини, а в майбутньому — роль чоловіка або жінки, чоловіка або дружини, батька або матері тощо.

Виховання є **цілісною системою ідей і звичок особистості**, це вироблення певної активної позиції, що має стати орієнтиром під час соціалізації — засвоєнні культурних і моральних стандартів, — і здійснюється на кожному віковому етапі. Під час спілкування з дітьми батьки свідомо чи несвідомо реалізують певні виховні функції.

Статеве виховання дитини в сім'ї виконує такі функції:

- морально-культурну — сприяє формуванню оптимальних форм соціальної поведінки;
- емоційну — забезпечує емоційну стабільність поведінки;
- сексуальну — запобігає виникненню можливих статевих відхилень і сприяє формуванню бажаних форм спілкування із представниками протилежної статі;
- правову — сприяє формуванню первинного соціального контролю.

У сім'ї, що нормально функціонує, виховну роль батьків складно переоцінити, адже саме в межах сімейного союзу дитина первинно соціалізується. Тож виховання і соціалізація — це два **вектори процесу формування особистості**.

Подальший психосексуальний розвиток дитини відбувається під її самоконтролем (відповідно до засвоєних зразків поведінки) і контролем з боку дитячого оточення — дитячого садка, класу в школі, компанії друзів тощо, завдяки розрізненню мужності та жіночності своїх однолітків. Без урахування особливостей мужності і жіночності неможливо успішно адекватно сформувати особистість майбутнього чоловіка чи жінки. Типово **жіночими рисами вважають такі:**

- турботу про інших;
- конформність тощо.

Натомість типово **чоловічими рисами є такі:**

- агресивність;
- суперництво;
- потяг до грубих і неспокійних ігор.

Ролі матері та батька під час розвитку гармонійної особистості дитини

Одразу після народження дитина реагує на присутність матері. Із часом вона «відокремлюється» від неї і «переходить» на бік батька. Хоча насамперед дитина тягнеться до матері, вона все одно шукає батька. Дитині простіше «залишити» матір, якщо вона впевнена в її прихильності. Почуття безпеки у присутності матері додає дитині відваги під час спілкування з батьком. Процес «відокремлення» від матері та переходу до батька стосується як дівчаток, так і хлопчиків.

«Відокремлення» хлопчика від матері та його перехід до батька має принципове значення для розвитку чоловічості. Адже батько є для сина взірцем статевої ідентифікації. Для дівчинки контакт із батьком також має вагоме значення, оскільки формує її позитивне ставлення до чоловіків у майбутньому.

Батькові варто постійно наголошувати на своєму позитивному ставленні до дитини. Відчуваючи доброзичливість батька, дитина швидше відокремиться від матері та перейде до нього. Тепло обох батьків є міцним підґрунтям для становлення статевої ідентифікації їхньої дитини. Позитивне ставлення дитини до своєї статевої ідентичності може розвинути лише у разі, якщо вона відчувається однаково захищено як у материнських, так і в батьківських обіймах.

Відсутність батька може спричинити значні труднощі під час статевого розвитку дитини, якій у такому разі нема до кого «перейти» від матері. Водночас відсторонена, а тим паче агресивна, позиція батька може стати причиною того, що дитина боїтиметься

відокремитися від матері та зблизитися із ним. Відсутність батька або його поведінка, що викликає лише страх, завдає шкоди статевій ідентифікації як хлопчика, так і дівчинки. У хлопчика формується негативне ставлення до своєї статі, страх бути чоловіком, а у дівчинки — страх перед чоловіками.

Перехід дитини від матері до батька відбувається природним шляхом лише тоді, коли в сім'ї панує злагода, гармонія і любов. У такому разі дитина сприймає батьківську і материнську любові як єдине ціле, що походить з одного джерела. Взаємне кохання батьків є для дитини почуттям, що її живить.

Дитині складно відокремитися від матері не лише тоді, коли батько поводиться неправильно. Егоїстична мати своєю неадекватною позицією також може ускладнити цей процес: через власницьку любов до дитини вона намагається перешкодити її відокремленню. Переважно такими є жінки, які не відчувають міцної та стабільної емоційної опори у своєму чоловікові, тому прагнуть знайти її в дитині. Після народження першої дитини жінка з емоційною нестачею наражається на те, що коло її інтересів обмежується виключно первістком. Інколи така мати перестає зважати на чоловіка і всю увагу віддає дитині. Ця «любов» має відбиток страху і мати починає сприймати дитину як власність. Зазвичай жінка не усвідомлює свого егоїзму та наслідую створений нею самою образ ідеальної матері, яка все віддає дитині. Однак жінка в сім'ї насамперед є не матір'ю, а дружиною: лише будучи хорошою дружиною вона може стати хорошою матір'ю. Щоб стати міцною емоційною підтримкою для своєї дитини, вона сама має знаходити таку опору в своєму чоловікові. Якщо у жінки є емоційна нестача, то її дитина боїтиметься, що мати її відштовхне, відповідно вона боїтиметься відокремитися та перейти до батька. У такій сім'ї дитина сприймає відокремлення від матері як рівнозначне відмові від любові та прийняття. Власницька любов матері також може виявлятися в тому, що хоча вона й обдаровує дитину почуттями, остання відплачує за це повним підпорядкуванням і нехтуванням власних потреб, насамперед потреби у свободі.

Латентний період статевої ідентифікації дитини

Після першого етапу емоційно-статевої ідентифікації настає перехідний період — молодшого шкільного віку, — коли інтерес дитини до своєї статевої згасає. Науковці називають його прихованою сексуальністю дитини. У цей період інтереси, що стосуються статі, переважно зумовлюються перебігом першого етапу статевої ідентифікації. Варто враховувати, що діти, як і дорослі, мають різну статево чутливість. Для деякого зацікавлення статевими проблемами є доволі сильним, інші навпаки, сприймають це байдуже або навіть із відтінком нехтування. Статевий темперамент кожної людини проявляється вже у перші роки її життя.

Між раннім дитинством і періодом дозрівання дитина, хоча і не втрачає статевих інтересів, проте значно більше цікавиться навколишнім світом. Основне її завдання — вивчення оточення, світу людей. Після переходу від матері до батька дитина «відкриває» для себе й інших членів родини, а згодом поступово виходить за межі родинного кола, щоб вивчати світ однолітків. На певному етапі розвитку товариство однолітків для неї стає настільки ж важливим, а іноді навіть важливішим, як сім'я.

Отже, що більше тепла, батьківської і материнської доброзичливості одержить дитина, тим більш розгорнуті відповіді вона отримає на статеві запитання, тим меншою буде її зацікавленість сексуальною сферою у підлітковому віці. Адже дитина, яка має емоційну підтримку батьків і володіє відповідною до своїх потреб інформацією щодо проблем статі, сприймає сексуальні питання як малоцікаві. Натомість питання сексу приваблюють ту дитину, у якої сексуальна сфера позначена глибоким хворобливим страхом.

Паттерн (англ. *pattern* — зразок, шаблон, система) — термін, що позначає закономірну регулярність у природі, а також шаблон, зразок, який повторюється. Повторення елементів паттерна можна передбачити

Проблему сімейного виховання можна розв'язати лише врахувавши успішне закріплення в свідомості дитини її статевої ролі